

Problemerne omkring forordningen om livsfæste af 1523

Af Aksel E. Christensen† – Med efterskrift af Kai Hørby

Da Historisk Institut ved Københavns Universitet i 1976 genoptrykte min lille afhandling *Semiddelalderlige fæsteformer som forudsætning for Forordningen om Livsfæste af 1523* (Festskrift til Erik Arup 1946, genoptrykt i bogen *Danmark, Norden og Østersøen. Udvalgte Afhandlinger*), kunne jeg glæde mig over, at den gennem de forløbne 30 år havde stået uimodsagt, men vel samtidig føle mig lidt beskæmmet over, at den aldrig var blevet fulgt op af fortsat forskning, det være sig af mig selv, mine elever eller andre. Nu fem aar efter maa jeg imidlertid konstatere, at flere historikere har nedlagt indsigelser. Det gælder i 1978 Fridlev Skrubbeltrang i *Det danske Landbosamfund 1500–1800* angaaende bærekraften af mit kildemateriale, men i særdeleshed nu Benito Scocozza med artiklen *Blev der indført livsfæste i Danmark i 1523?* i sidste hæfte af *Fortid og Nutid* (XXIX s. 184ff). Ved sin misforstaaede fremstilling af min afhandlings anlæg, indhold og plads i den historiografiske sammenhæng tvinger navnlig den sidste mig til at fremkomme med et genmæle.

Efter sit indhold er Scocozzas artikel et korrektiv til redegørelsen for forordningen af 14. maj 1523 i hans egen bog fra 1976 *Klassekampen i Danmarks historie. Feudalismen*, som han nu fem aar senere maa tage afstand fra paa to hovedpunkter. Hvor han i 1976 startede med blankt at acceptere forordningen som en lovgivning om livsfæste (s. 193 med henv. til bogens s. 61), reducerer han den nu til at være en forordning, »der ganske enkelt gaar i rette med kontraktbrud«, idet den »i følge sin ordlyd ikke paabyder livsfæste« (s. 196), eller endog til kun at være »en øjeblikbestemt formaning« om, at godsejeren ikke maa begaa kontraktbrud – »en taktisk handling, som skal dæmme op for misbrug« i en given situation (s. 197). Det andet punkt er, at mens Scocozza i

1976 i sin bog accepterede »det gængse synspunkt, der bl.a. er Poul Johannes Jørgensens, at livsfæste før 1523 var særdeles udbredt« (s. 193), maa han nu indrømme, at »der heller ikke er tale om en kodificering af et livsfæste, der var samfundsmæssig sædvane« (s. 196).

Imidlertid kunde jeg, da jeg i sin tid læste Scocozzas bog om *Feudalismen* (1976), stort set godtage hans fremstilling af »livsfæsteforordningen« af 1523, baade s. 61 f. og s. 134 f., og jeg maatte tilmed glæde mig over, at han s. 134 skrev, at »undersøgelser har vist, at bønderne i hvert fald i dele af riget næppe i almindelighed beholdt deres fæste paa livstid«, for det maatte jeg opfatte som en forsigtig godtagelse af min gamle afhandling, selv om den ikke var opført i fortegnelsen over »Anvendt litteratur«. Nu hævder Scocozza, at der er en modsigelse mellem, hvad han skrev det første og det sidste sted; men med min bedste vilje er det mig stadig ikke muligt at se, at formuleringen s. 135 modsiger s. 61, og ligesaa vanskeligt forekommer det mig at finde, hvor han har accepteret Poul Johs. Jørgensens udbredte livsfæste som baggrund for forordningen. Derimod studser jeg stadig over, hvorfor fæstebondens forpligtelser for at opretholde sin gaard skulde udtrykkes saa drastisk, at kun »saafremt bonden til punkt og prikke lader sig udbytte, kan han ikke udvises af gaarden« – det skulle være betingelsen for, at »han er uopsigelig«. Naa, det er jo en formulering man maatte vente at finde i forfatterens klassekamp-terminologi.

Naar jeg fandt og stadig finder, at Scocozza i *Feudalismen* fra 1976 udtrykker saa stor overensstemmelse med mine synspunkter, kan det heraf modsætningsvis sluttes, at jeg finder hans nu fremkomne rettelser for forfejlede, og jeg kunde i og for sig indskrænke mig til at konstatere dette og anbefale, at man fremtidig

Aksel E. Christensen, 1906–81, dr.phil, professor i historie, Københavns universitet 1948–76.

saa bort fra dem. Nu fremgaar det imidlertid samtidig, at han ved sin fornyede læsning af min gamle afhandling totalt har misforstået hensigten med den og i sin overfladiske og misvisende historiografiske indledning ikke mindre har mistolket dens betydning. Sin dom over resultatet af mine undersøgelser udtrykker han s. 191 saaledes, at de »kom af gode grunde til at fungere forvirrende«, og at »denne forvirring genspejles tydeligt« i nyere værker, hvad der derefter eksemplificeres: ved siden af Johan Hvidtfeldts fremstilling i *Politikens Danmarkshistorie V* (1977) i hvert fald Scocozzas egen *Feudalismen*, dertil vist ogsaa Mikael Venge i *Gyldendals Danmarkshistorie II* (1980) og E. Ladewig Petersen i *Dansk social historie III* (1980); derimod har Fridlev Skrubbeltrang med *Det danske Landbosamfund 1500–1800* (1978) klaret frisag. Det er en drabelig beskyldning mod saa mange fortjenstfulde og selvstændige forskere, der skulde have ladet sig forvirre, og ikke mindre mod min lille uskyldige afhandling, der endda udskød behandlingen af forordningens indhold til senere og alene redegjorde for »*Senmiddelalderlige fæsteformer som baggrund*« for den; jfr. titelen.

Det er imidlertid et spørgsmaal, om der er mere end én historiker der er blevet forvirret – *Feudalismen's* forfatter, der efter at være begyndt at tænke nærmere over, hvad han skrev i 1976, er fremkommet med en forhastet løsning. Da indholdet af min afhandling nu kan forekomme mindre præsent, og den tilmed kun udgør første led af, hvad man nu vil kalde et omfattende forskningsprojekt, der aldrig blev fuldført, kan det være hensigtsmæssigt at indlede med at gøre rede for, hvad jeg da vilde og hvad jeg mener jeg opnaaede.

Mens jeg i 1945 havde formet bogen *Kongemagt og Aristokrati* som et forsigtigt forsøg paa at anlægge et andet syn paa den middelalderlige Danmarkshistorie end det evolutionistiske, var afhandlingen *Senmiddelalderlige Fæsteformer* aaret efter en bevidst udfordring. Den havde ærinde til mange sider, men først og fremmest var den et polemisk opgør med Kildeskriftselskabet, som jeg havde brudt med, da det uforstaaende og arrogant overfor den unge historiker havde afvist mit bestilte forslag til udgivelse af de middelalderlige

lensregnskaber, hvor jeg krævede særlig hensyntagen til varianterne i en serie paa fem regnskaber for Næsbyhoved len indenfor perioden 1502–10. Nu skulle man faa at se, hvad varianterne kunde bruges til for et enkelt forhold, fæsteprocedurene. Polemikken var dog kun aabenlys for selskabets egne medlemmer.

Afhandlingens konkrete indhold er en paavisning af, at baggrunden for forordningen af 1523 ikke – som efter gængs opfattelse – var et sædvanemæssigt udviklet livsfæste, men snarere en undtagelse fra det sædvanlige. Den var følgelig en ny afsløring af det evolutionistiske historiesyns utilstrækkelighed. Nok saa meget var den dog en demonstration af en ny opfattelse af kildeforskningen, dels en ændret placering i forskningsprocessen og dels et skærpet krav til kildekritikken vedrørende love og dokumenter. Hvor man hidtil positivistisk havde gjort kildeprøvelsen (kildekritikken) til en selvstændig procedure som en forudsætning for »slutning til virkeligheden«, lod jeg – som kort efter i min metodeundervisning – kildeforskningen være underordnet den historiske problemstilling, mens kildeprøvelsen gjordes uafsluttet og fik som formaal at afgive svar paa stillede spørgsmaal. Lovgivning krævedes afprøvet mod motivering og virkelighed (kodificering eller reformlovgivning?), mens selve afhandlingen skulde tjene som en demonstration af repræsentavitetsproblemet med en analyse ud fra min konfrontationsmetode, her samlet omkring spørgsmaalet: hvad repræsenterer de overleverede senmiddelalderlige livsfæstebreve, normen eller undtagelsen?

Skal jeg herefter kort skitsere indholdet af min afhandling, bliver det følgende: Efter at jeg har accepteret forordningen af 14. maj 1523 efter gængs opfattelse som en forordning om livsfæste, gengives dens retsindhold efter ordlyden saaledes: den har til hensigt »at beskytte alle indehavere af fæstegaarde mod opsigelse eller udsættelse af gaarden«, dog ikke betingelsesløst, men kun »for saa vidt de opfyldte de dem paahvilende pligter«. Der staar hverken her eller andetsteds, at forordningen *paabyder* livsfæste (saaledes Scocozza); derimod fastslaar jeg umiddelbart efter, at tolkningen af motiv og hensigt, betydning og rækkevidde

er problemfyldt. Jeg skitserer derfor paa den følgende side en omfattende undersøgelse i tre-fire led og pointerer, at kun første afdeling indgaar i afhandlingen *Senmiddelalderlige Fæsteformer*. Resultatet af denne første undersøgelse sammenfattes s. 151 saaledes: »Det er evident, at virkelighedsbaggrunden for forordningen om livsfæste ikke har været et fremherskende livs- eller arvefæste, faktisk saa lidt som retligt«. Derved er en kodificeringsforklaring gjort umulig.

En vurdering af forordningen i den politiske situation og i den sociale sammenhæng var derimod, som klart anført, udskudt til undersøgelsens sidste afdeling. Jeg skal gerne indrømme, at det maa virke irriterende, at jeg efter at have aflivet en kær og evolutionistisk forklaring har efterladt forordningen som et langt mere kompliceret problem uden at antyde nogen løsning. Jeg kan kun beklage, at flere forhold hindrede mig i at fuldføre projektet, og at jeg ikke har formaaet hverken elever eller andre til at tage opgaven op, før Scocozza nu med øget indsigt er blevet klar over, at spørgsmaalet er mere kompliceret, end han troede i 1976.

Efter at have overført sin forvirring til min afhandling, søger han saa at klare problemerne ved at filosofere og teoretisere sig frem til en logisk løsning; men da han i sit hastværk ser bort fra sin kildekritiske skolelærdom om at gennemføre en selvstændig indholdsanalyse af en hovedkilde, før den vurderes endeligt i sin sammenhæng, kommer resultatet til at stride mod lovens tekst. Forordningen »fortolkes« og »forklares« ud fra »overvejelser« om »baggrund« og »følgevirkninger«, hvorefter resultatet gentages s. 200: Den er »ikke en livsfæsteforordning«, men kun »en statslig formaning« eller »en almen indskærpelse, der skal dæmme op for kontraktbrud«, og som »indskærper overholdelse af lov og orden«.

Hos Scocozza mangler ethvert forsøg paa at vise, at hans nye tolkning lader sig forene med lovteksten, som dog en enkelt gang er gengivet rigtigt, om end lovligt generelt. Det hedder s. 195, »at forordningen *kun* siger, at fæstebønder, der passer deres forpligtelser, ikke kan smides ud af gaarden«; men denne

tolkning forsvinder omgaaende i taagede overvejelser. Lovtekstens »... tha skall handt icke festtis aff szin gaardt och ey ther aff vdtwisesz...« omsætter Scocozza nok (s. 184 note 1) korrekt til nudansk: »... da skal han ikke udfæstes af sin gaard og ej udvises af den...«; men den ledsages ikke af nogen form for sproglig kommentar, og lige saa lidt overvejes dens sproglige muligheder, hvad der dog havde været nærliggende, naar den andetsteds gengives ganske anderledes. Specielt maatte man vente, at naar Scocozza siden forener den toleddede formulering til det énleddede udtryk »smides ud«, andetsteds »udvises«, maatte han dog prøve at sandsynliggøre, at »fæstes af« (udfæstes) optræder synonymt med »udvises«, og ikke er udtryk for to adskilte retsforhold, nemlig det første »opsige fæste(forhold)«, det andet »udvise« (ved retslig kendelse under bestaaende kontrakt). At vinde filologisk tilslutning til synonymitet vilde nok volde vanskeligheder, ikke mindst fordi udtrykkene stilistisk er forbundet med det modstillende »och ey«, ikke med et sideordnende »och« alene.

Med den udviste ringeagt for lovtekstens ordlyd er det ikke mærkeligt, at Scocozza heller ikke har forstaaet pointen i min afhandling med dens ret problemløse forstaaelse af lovbudet modsat problemerne med at tolke dets indhold i den politiske situation og i den økonomisk-sociale sammenhæng. Mere paafaldende er det, saa overfladisk og skævt, ja, vildledende han fremstiller sine forgængere i sin litteraturgennemgang. Ved at gennemføre en sindrig inddeling i perioder, indenfor hvilke den strengt kronologiske rækkefølge er brudt, giver han indtryk af, at forskerne til alle tider har læst forordningen forskelligt; samtidig fremstiller han min afhandling, der behandles i to omgange med omkring tredjedelen af de 19 spalter historiografi, med en vægt, saa det ser ud som om den havde et særligt og skæbnsvangert ansvar for den postulerede fejltolkning. Virkeligheden er imidlertid en ganske anden; bortset fra C. F. Allen har alle historikere opfattet forordningen af 1523 som en forordning, der *medførte* livsfæste – men ikke paabød livsfæste.

Scocozza starter behændigt sin historio-

grafi med C. F. Allens almene fremstilling fra 1870 af bondens vilkaar (*De nordiske Rigers Historie*, bd. IV, 1. afd. s. 40) og konstaterer, at »Allen læser saaledes ikke et livsfæste ind i Frederik Is forordning«; han overser imidlertid, at Allens hovedbehandling findes i samme binds 2. afd. (s. 9 f.), og at Allen her simplificerer lovbudet til »udvises«, idet dets første led »fæstes af« udelades uden kommentar. Scocozza overser ogsaa, at livsfæstets grundlæggende afhandling fremkom 25 aar før Allens behandling, nemlig H. F. J. Estrup: *Den historiske Udvikling af Livsfæstet i Danmark* (Hist. Tdskr. bd. VI, 1845), og det skønt den er udgangspunktet for min historiografiske oversigt vedrørende de senmiddelalderlige fæsteformer. I sin afhandling giver Estrup en grundig behandling af forordningen med inddragelse af begge led, og af hans fortsatte tolkning kunde Scocozza som Allen have hentet nyttig belæring: »Der ligger heller ikke ligefrem i ordene nogen befaling, sigtende til at indføre livsfæste«, indrømmer Estrup, men en ensidig beskyttelse af fæstebonden, der »ikke maatte uden skjellig grund kastes fra sin gaard«, det være sig ved fæstemaal paa »visse aar eller livstid, eller naar han havde fæstet gaarden uden bestemmelse af fæstetid«. Det er dette indhold af forordningen Estrup har givet betegnelsen livsfæste, og det er med det samme indhold hans efterfølgere taler om livsfæste eller som jeg udtrykker det s. 143: »livsfæste som social norm«, med nærmere redegørelse i note 29.

I 1887 fremlagde den juridisk skolede Johannes Steenstrup specialafhandlingen *Fæstebondens Retsforhold i ældre Tid* (Hist. Tdskr. 5. r. VI). I den understregede han, modsat Allen, men lig Estrup, at forordningen ændrer fæstebondens vilkaar radikalt; hvor ejeren før havde »frie hænder«, tildeler forordningen bonden »ret til at vedblive besiddelsen (af fæstegaarden) for livstid«. Scocozza refererer i og for sig Steenstrup korrekt, men af den yderst korte omtale faar man det indtryk, at der er tale om en afvigelse fra Allens rette forstaaelse. Med forbigaaelse af bl.a. retshistorikeren Henning Matzen og historikeren A. Heise springer Scocozza derpaa frem til tiden omkring 1930, til Erik Arup 1932 (lang

omtale) og C. P. O. Christiansen (kort omtale), hvorpaa han slutter den ældre periode af med konklusionen: »Man kan med en vis ret hævde, at det efterhaanden var blevet det udbredte standpunkt, at Frederik I indførte livsfæste«. Ja, det tør siges: Allen er den eneste undtagelse overfor to specialafhandlinger og alle efterfølgende forskere.

Næste periode omfatter alene 1940'erne; den udaterede C. P. O. Christiansens vurdering skal nemlig føres tilbage fra *Schultz Danmarkshistorie* II i 1941 til *Det danske Folks Historie* III i 1928, der har nøjagtig samme formulering, og det er en gylden regel, at en forfatter skal citeres efter førsteudgaven, ikke efter et tilfældigt optryk. Forsyndelsen mod denne regel faar skæbnsvanger betydning for rækkefølgen af behandlinger i fyrrerne. Her indleder Scocozza nemlig med min afhandling fra 1946, der efterfølges af retshistorikeren Poul Johs. Jørgensens *Dansk Retshistorie*, der citeres efter 2. udgave fra 1947, skønt den ordret følger førsteudgaven fra 1940. Herved er det historiografiske perspektiv blevet totalt forrykket. Scocozza har fjernet ethvert indtryk af, at min afhandling især var rettet mod den kyndige, men evolutionistiske retshistoriker, hos hvem kodifikationsteorien om livsfæsteforordningen kulminerer. Ved sin rokade narrer Scocozza sig selv og fører den mindre kyndige og uagtsomme læser paa vildspor, fx. hvor han s. 189 skriver: »Til gengæld faar Jørgensen alvorlige problemer, hvis han accepterer Christensens undersøgelser af, hvad der var sædvane forud for 1523«. Og videre: »Han (Jørgensen) læser ikke et paabud om livsfæste ud af loven selv, saaledes som Arup og Christensen gør det. Han læser kun et paabud om, at fæstere ikke maa udsמידes«. (Poul Johs. Jørgensen har næppe læst min afhandling; han var da blind og døde den 31. juli 1947 efter lang tids svagelighed, kun godt et halvt aar efter at min afhandling udkom den 22. nov. 1946).

Formuleringen i *Dansk Retshistorie* kan saaledes ikke være en forsigtig reaktion paa læsningen af min afhandling; den skal næppe heller med Scocozza læses som en afstandtagen fra den traditionelle opfattelse af forordningen. Poul Johs. Jørgensen, den altid for-

sigtige retshistoriker, gaar nok ogsaa her paa »listesko«, men læser man ham i sammenhæng er der ingen tvivl om, at han lader forordningen indføre livsfæste i samme betydning som hans forgængere. Efter at have refereret Christian II.s landret § 101, der indskærpede, at »den aftalte fæstetid skulde overholdes«, fortsætter han: »Allerede aaret efter gik Frederik I videre«, og derefter hedder det om forordningen af 1523, at den »vistnok gik ud fra, at fæsteforholdet som regel var livsvarigt, og det synes at have været dens formaal at gøre denne ordning obligatorisk eller med andre ord at indføre livsfæste som almindelig norm«. Skal der indlægges et forbehold i ordene »som norm«, angaar de efter min tolkning ikke lovteksten, men juristens naturlige skelnen mellem lovens bud og dens efterfølgelse. I alle tilfælde kan jeg lige saa lidt i dag som i 1946 se, at jeg læser forordningen anderledes end Poul Johs. Jørgensen gjorde; derimod fratog jeg hans tolkning den forudsætning, der lettede hans forklaring.

Jeg har saaledes fjernet evolutionsteoriens fundamentale præmis og sat et irriterende spørgsmaalstegn i stedet. Det er dette stadig aabne spørgsmaal, som Scocozza nu nærmer sig med sine refleksioner. Men naar han, som han hævder s. 187, blandt andet bygger paa »den konklusion, man maa drage paa de præmisser, han (Christensen) opstiller«, maa jeg protestere; min afhandling rummer ingen præmisser til forklaring af forordningen, bortset fra at min afhandlings resultat har mindsket de mulige præmisser med én. Om de resterende, se nedenfor.

Forinden maa jeg nemlig fremkomme med en snart supplerende, snart korrigerende kommentar til den bibliografiske oversigts sidste afdeling: historikerne i de seneste aar. At Scocozza er blevet forvirret, da han mistede sin autoritetstro fra 1976, kan jeg desværre kun tage til efterretning. Men dermed tror jeg ogsaa at forvirringen hører op. Den kan mindst af alt ramme Johan Hvidtfeldts fremstilling. For dels var han en forsker, der ikke lod sig forvirre, og dels bygger den helt igennem paa indtrængende selvstændig forskning, der gaar helt tilbage til afhandlingerne *Et nyt haandskrift til Christiern den andens landlov*

(Scandia VII) og *Forordningen af 3. august 1523* (Hist. Tdskr. 10. r. III), begge fra 1934. Det kan ses, at Hvidtfeldt har kendt min afhandling, men den præger ingenlunde hans opfattelse af lovgivningen.

At Mikael Venge i Danmarkshistorien ikke sammenholder eller modsætter forordningen af 1523 med sit citat fra min afhandling om »korte og ustabile fæsteforhold« som dens baggrund, er ikke helt rigtigt, da han netop som sit overordnede synspunkt anfører, »at spørgsmaalet om fæstemaalenes varighed har været et nok saa aktuelt stridspunkt«. Ulige mere interessant er det, at han fremholder, at forordningen blev udstedt »til beroligelse af bønderne«; det er en opfattelse, som allerede Allen fremsatte i 1870 (bd. IV, 2. afd. s. 10), og som Scocozza nu ogsaa tangerer (s. 187 og 197), hvor forordningen sidstnævnte sted antages for »en taktisk defensiv øjeblikkestemt handling«. I øvrigt er Venge den første i nyere tid, der har taget forbehold overfor livsfæsteopfattelsen; i hans specialværk om dansk politik i skæbneaaret 1523, »*Naar vinden følger sig*« (1977), gengiver han nemlig forordningens indhold saaledes: den »gav bønderne sikkerhed mod at fæstemaalene opsagdes *i utide*« (s. 112); hvad han mener med det af mig kursiverede forbehold, skal jeg dog ikke kunne sige.

Naar endelig E. Ladewig Petersen citeres for udtalelsen, at forordningen »foreskrev livsfæste som norm for bønderne«, maa jeg under hensyn til verballigheden paaapege, at »forførelsen« her snarere er Poul Johs. Jørgensen end mig, der ikke bruger udtrykket »som norm« i samme sammenhæng. Jeg maa sikkert nøjes med at staa fadder til den paafølgende notits om den stadig usikre tolkning af forordningens betydning og til de meddelte fæsteforhold fra Nordfyn.

Op imod denne »monotone gentagelse af paastanden om indførelse af livsfæste« i 1523 stiller Scocozza til sidst F. Skrubbeltrang, der efter at have behandlet varigheden af de senmiddelalderlige fæstemaal (herom nedenfor) om forordningen postulerer: »Den *kan* tydes som livsfæste, men det forekommer usandsynligt«. Hertil kan jeg kun svare med et modspørgsmaal: Hvor stor er afstanden fra en

indrømmet mulighed til sandsynlighed eller sikkerhed, naar den ikke er ledsaget af et argumenteret alternativ? I øvrigt berører Scocozza ikke den ikke mindre interessante behandling af selve forordningen af 1523 i Skrubbeltrangs værk *Det danske Landbosamfund 1500-1800* (1978); den findes s. 25 f., men herom ogsaa nedenfor.

Om Scocozzas selvstændige behandling af 1523-forordningen i afsnit II skal jeg udtrykke mig kort og overlade til læserne selv at finde mening i og vej gennem de skiftende overvejelser til konklusionen. Det er imidlertid det første forsøg paa at besvare den problematik, jeg efterlod ubsvaret i 1946, og det skal betones, at han fremdrager flere af de relevante momenter. Det gælder antydningen af den mulighed, at forordningen kun har været tænkt som en taktisk øjebliksbestemmelse til afværgelse af truende bondeopstande, det gælder den fremsatte mulighed, at den »maaske aldrig kom til flertallet af bøndernes kundskab«, og det gælder den iagttagelse, at den »tydeligvis staar i modsætning til andre bestemmelser i samtiden«, bl. a. Frderik I.s haandfæstning af 3. august 1523 (s. 198). Men mulighederne efterprøves ikke og vejes ikke op imod hverandre; faste konsekvenser drages ikke af det enkelte moment, kun føres man mere og mere bort fra selve forordningen. Den kan ikke være en reformlov, hævdes det afsluttende s. 201 med den begrundelse, at »der fandtes ikke i samtiden den fjerneste baggrund for, at statsmagten saa pludseligt skulle føre en politik, der radikalt ændrede tingenes tilstand eller blot flyttede det juridiske grundlag for fæstekontrakten . . .« Man spørger uvilkaarligt, er den taktiske øjebliksbestemmelse da glemt som mulighed? Antagelig, for nu sættes den afgørende forklaring frem: »Men der fandtes en øjeblikkelig politisk baggrund for at dæmme op for (ejernes) vilkaarligheder over for bønderne«. Og dermed reduceres forordningen til næsten ingenting: »Derfor paalægges godsejerne sig selv-disciplin«.

S. 198 kommer Scocozza paa den tanke at sammenligne 1523-forordningen med vort aarhundredes huslejelov, men paapeger

straks at sammenligningen halter, for dels »advarer den kun mod misbrug«, og dels mangler dens følgevirkninger ved domstolene. Men sammenligningen er slaaende. For læses forordningen af 1523 som en beskyttelseslov for fæstebonden i 16. aarhundrede som huslejeloven for lejerer i vort aarhundrede, falder brikkerne i lave; i begge tilfælde fratages der ejerne mere eller mindre velerhvervede dispositionsrettigheder og dæmpes med beskyttelsen fæsternes/lejernes utilfredshed, saa længe loven er gyldig og respekteres. Det er antagelig paa disse omraader den afgørende forskel mellem dengang og nu skal søges. For hvor længe gjorde forordningens indgreb i ejerrettighederne sig gældende? I hvilket aarhundrede var domstolenes garanti for beskyttelse størst? Og hvor mange fæstere formaaede i det tidlige 16. aarhundrede at overholde fæstebetingelserne?

Hvad der først og fremmest mangler i Scocozzas artikel, er den grundlæggende adskillelse mellem tolkning af forordningens ordlyd og dens deraf afledte retsindhold paa den ene side og vurderingen af dens plads og betydning i det omgivende samfund paa den anden side. Da grundige analyser samtidig erstattes med løse og hinanden krydsende synspunkter og overvejelser, og herunder bl. a. udelukker »direkte statsligt *indhug* i adelens hævdvundne godsrettigheder« (s. 200) samtidig med at han undlader »stillingtagen til den sideløbende og underliggende diskussion om, hvorvidt livsfæstet var lidt eller meget udbredt i det 15. og 16. aarhundrede«, kan det ikke undgaas, at hans vage præmisser bag de løse refleksioner giver et usikkert og forkert resultat, et resultat, der strider mod forordningens retsindhold ifølge dens ordlyd.

Den diskussion om livsfæstets udbredelse, der her hentydes til, er Skrubbeltrangs indsigelse i værket *Det danske Landbosamfund 1500-1800* fra 1978.

Fridlev Skrubbeltrangs hovedindvending mod min afhandling om de »senmiddelalderlige fæsteformer« er, at dens kildemateriale »savner beviskraft« for min tese om »antagelsen af fæsteperioder saa korte, at det udelukkede livsfæste« (*Det danske Landbosamfund* s.

20). Referatet staar imidlertid i modstrid med ordene i min afhandling, der tværtimod dokumenterer tilstedeværelse af fæstekontrakter paa livstid og antyder, at arvefæste ogsaa forelaa i praksis. Hvad jeg slaar fast i min konklusion er, »at virkelighedsbaggrunden for forordningen om livsfæste af 1523 *ikke* har været et fremherskende livs- eller arvefæste, faktisk saa lidt som retligt« (s. 151), og det er noget ganske andet, ikke mindst fordi jeg umiddelbart efter konstaterer, at der eksisterede »mindst to forskellige hovedtyper: »en større gruppe, der karakteriseres med meget korte og ustabile fæsteforhold, overfor en mindre, der kendetegnes med en lang fæstetid«.

Men lad os se bort fra den fejlagtige gengivelse og gaa over til realiteterne: bærekraften af min analyses resultat af de to hovedkilder. Ja, Skrubbeltrangs indvending fremtræder som et ubegrundet postulat, og det gør næsten ethvert svar umuligt. Jeg kan kun forsikre, at en simpel optælling efter Skrubbeltrangs egen metode og uden brug af den af mig anvendte meget enkle statistiske sandsynlighedsregnemetode vil give nøjagtig samme resultat, i særdeleshed naar man tager hensyn til de mange af mig fremførte enkelttilfælde; jfr. Scocozza s. 187 og 195. Hvis Skrubbeltrang skulde mene, at det var et argument for hans afvisning, at landgilderegnskaberne for Næsbyhoved len er hullet, med kun 5 lister for perioden 1502–10, er der kun dertil at svare, at der skal ikke megen talforstaelse til at indse, at en sammenhængende serie kun kan øge fæsterskifternes antal og dermed nedbringe det gennemsnitlige fæstemaal.

Skrubbeltrang vil ikke acceptere, at konstateringer af fæsterskifter ud fra aktuelt førte jordebøger eller afgiftsregnskaber er en nok saa sikker metode som stedsmaals- eller fæsteprotokoller, hvor man ikke har sikret sig, at samtlige fæsterskifter er registreret, og fuldstændighed mener Skrubbeltrang først indtræder i det 18. aarhundrede (s. 224). Af tabellerne fra denne sene tid fremgaar det, at livsfæstenormerne er lidt over 30 aar ved opladelse, knap 30 ved fæsters død, mens forsidelse og andre forhold trækker det samlede

gennemsnit ned til 20–25 aar for Vestdanmark mod knap 20 for det gamle vornedskabsomraade. Det svarer præcist til, hvad jeg anførte i 1946: en struktur med fremherskende livsfæste maa »i det mindste kræve en fæstetid paa en snes aar« i gennemsnit (s. 142). Naar den forsigtige landbohistoriker, der ikke tør udtale sig om fæstemaalenes længde før det 18. aarh., derfor (s. 20) fremdrager et outreret og udokumenteret eksempel fra Herlufsholm i midten af det 17. aarh., hvor gennemsnitsfæsteperioden angives til knap 10 aar, til sammenligning med mine senmiddelalderlige tal, 7–10 aar, fristes man til at ane en vilje til nedvurdering. Hertil er straks at sige, at saa var der heller ikke i Herlufsholm tale om et reelt livsfæste. Men nok saa vigtigt er det at konstatere, at Skrubbeltrangs eneste anførte eksempel paa fæstelængde i afsnit II og III – adelsvældens tid og tidlig enevælde – ogsaa er hentet fra Herlufsholm (s. 159). Det er en opgørelse fra 1696, hvor gennemsnitsfæsteperioden for 131 fæstere angives til ca. 20 aar – dog at der uden begrundelse ses bort fra de tre længste paa henholdsvis 45, 46 og 56 aar! Men hvad er det for en »gennemsnitsfæsteperiode« der her er tale om? Efter Skrubbeltrangs beskrivelse oplyser retssagen, »hvor længe hver enkelt fæster havde siddet ved gaard« i 1696, hvad der indebærer, at der til de 20 – eller rettere 21 aar, naar de tre gamle i gaarde tælles med – skal føjes det antal aar den enkelte fæster endnu vil komme til at sidde i gaarden. Den jævne fordelingskurve, med knap 30% under 5 aar og ca. 20% paa 20 aar samt med halvdelen indimellem, tyder som udtrykket »havde haft gaarden« paa, at tallene virkelig skal forstaaes saaledes. Det bringer imidlertid den gennemsnitlige fæstemaalslængde op paa omkring det dobbelte under forudsætning af nogenlunde ens fordelingskurve i den følgende periode, og det svarer fint til det af Hans Fussing beregnede og af mig anførte tal for det velplejede gods Gessingholm for perioden 1618–62. Hvis fæsteperiode er forstaaet paa samme maade s. 20, saa virker eksemplet fra det lidt ældre Herlufsholm straks mindre outreret.

Skrubbeltrangs kommentar til min be-

handling af forordningen af 1523 forekommer ikke mindre mærkelig. Det gælder ikke alene den tidligere anførte kommentar med begrænsning af forordningens retsindhold: den »kan tydes som livsfæste«, uden at der antydes noget alternativ. Men s. 20 isolerer Skrubbeltrang ogsaa min gengivelse af forordningen fra dens sammenhæng. Han citerer rigtigt mine ord om, at loven vil beskytte fæsterne »mod opsigelse eller udsættelse af gaarden, for saa vidt de opfyldte de dem paahvilende pligter«, men saa følger pegepinden: »Den sidste sætning burde nok fremhæves«, idet det udelades, at jeg i direkte tilslutning hertil har rejst advarselssignal og skriver: der vil opstaa problemer, »naar man vil forsøge at vurdere motiver og hensigter . . . og forordningens betydning og rækkevidde for bondestanden«. Her er metodisk rigtigt lovens paabud sat op imod dens tvivlsomme betydning.

Blader vi frem, følger s. 25 f. Skrubbeltrangs egen gengivelse af forordningen med følgende ord: dens »reelle indhold (var), at det skulle være forbudt at udvise en fæster af gaarden, saa længe han overholdt fæstevilkårene«; men her er ingen pegepind, kun en uklar spørgende parentes: »(men hvem bestemte i hovedsagen disse?)«. Bortset fra at jeg ville foretrække at udbytte »reelle indhold« med »formelle indhold« kan jeg tiltræde gengivelsen. Derimod forstaar jeg ikke, hvorledes dette generelle forbud kan forenes med den følgende sætning: »Det er ikke rimeligt at antage, at aftaler om fæste paa aaremaal automatisk blev forlænget til livsfæste«. En lovteksts indhold skal dog ikke tolkes efter, hvad man finder rimeligt, men efter hvad der staar, hvad loven paabyder.

Ved afslutningen af mine bemærkninger skal jeg beklage, at jeg ikke i sin tid udformede min problemstilling noget mere konkret. Det kunde maaske have sparet visse misforstaaelser; men jeg var og er stadig usikker angaaende den rette forklaring paa forordningens fremkomst og dens betydning. Én ting var dog sikker, nemlig at forordningen, der paa baggrund af min dokumentation af fæstestrukturen efter sin ordlyd maatte være en reformlov, næppe i praksis kom til at indlede

nogen egentlig reformperiode. Men lad mig søge at raade bod paa min gamle forsømmelse ved at indkredse nogle af de uafklarede momenter, der foresvævede mig skulde til for at gennemføre mit projekt, og som stadig er problematiske.

Den opmærksomme læser vil bemærke, at jeg trods alt havde et mindre forbehold med hensyn til tolkning af lovteksten: Skulde ordet »bryde« alligevel indskrænke beskyttelsen til en særlig kategori af fæstere? Dog næppe. Til gengæld forekommer forordningens overlevering mig nu mere problematisk: Hvorfor findes den indføjjet paa bl. 1, foran ældre breve (fra marts), i den afskrift af den nu tabte originale brevbog, som Frederik I førte med sig under sin langsomme fremrykning i Danmark? Lader denne uregelmæssighed sig forbinde med Allens gamle tanke, der nu ses gentaget, nemlig at forordningen kun var tænkt som en politisk øjeblikbestemmelse til beroligelse af de truende bondeopstande? Tanken er nærliggende, men hypotesen maa nøje prøves politisk-militært og sammenholdes med andre muligheder. Dens indhold maa sammenholdes med aarets andre bondevenlige forordninger og kongebreve med eller uden raads raad (jfr. Allen IV, 2. afd. s. 65–89) og dens retskraft undersøges i forhold til kong Frederiks haandfæstning, specielt dens § 13. Yderligere kræves ogsaa en undersøgelse af, om den nogensinde – ved domstole eller paa anden maade – er blevet paaberaabt eller anvendt i tiden frem til recesserne af 1551 og 1558, og om den kan have tjent som forlæg for disse.

Forordningen maa imidlertid ogsaa vurderes i saglig sammenhæng, herunder i første række undersøges, hvad det betød, at beskyttelsen gjordes afhængig af fæsterens overholdelse af meget indgribende fæstebetingelser, ikke blot i form af afgifter og andre økonomiske og arbejdsmæssige ydelser, men dertil af vage betingelser angaaende gaardens tilstand og af personlig afhængighed som at være »husbonden hørig og lydlig«. Her er tale om ejerrettigheder, der i høj grad kunde gøre fæsterbeskyttelsen illusorisk. Meget kan tyde paa, at den mere var beregnet paa propaganda-effekt end paa en reel forbedring af fæ-

stebondens stilling. Men ogsaa selve fæstestrukturen trænger til en indgribende undersøgelse. Ved siden af godsejernes gamle problem, ødegaardene og de store vanskeligheder ved at finde fæstere, er der netop omkr. 1500 dukket modsatte tendenser op, der gør det muligt for ejerne at indbringe større eller mindre afgifter (stedsmaal, (ind)fæstning) mod at yde fæsterne større sikkerhed for fortsat besiddelse af fæstet. I forbindelse med de mange tvangsbestemmelser for bondestanden, vornedskab og andre tvangsbaand, maatte der opstaa uønskede spændinger, hvor konkurrencen om de gode fæstere brødes med ønsket om større stabilitet. Var fx. muligvis kronen interesseret i vornedskabets ophævelse, mens den private herremand søgte at gøre det indbringende i kontanter og derfor kæmpede for at bevare det? I alle tilfælde hindrede forordningen af 1523 ikke ejeren i at komme af med den uefterrettelige fæster.

Vi befinder os i en brydningstid for fæstestrukturen, som er lidet udforsket, men hvor ikke mindst analysen af Næsbyhoved lens regnskaber har været en udfordring til for-

skerne med deres mange uafklarede afgifter fra fæsterne. De betalte ikke blot for at *fæste* eller *stede*, men ogsaa for at *beholde, blive i* eller fortsat *sidde i* deres gaarde, mens andre bødede for (retten til) at *flytte, fare* eller *komme af med* en gaard, hvad der muligvis er forskellig fra at *blive en gaard kvit* eller *ikke sige lovlig op*. Dertil kommer afgifter i forbindelse med *for-siddelse, førlov* og frigørelse for *arvepligt* til at besidde gaarde; denne byrde omfattede vist fæstere saa vel som selvejere, hvis frihed, sikkerhed og hele stilling i mange tilfælde næppe var meget bedre end fæsterens.

Kort sagt: reformationstiden og hele det 16. aarhundrede med det meget spredte og kun i ringe grad udgivne eller udnyttede sociale og økonomiske kildemateriale er fortsat en kraftig udfordring til vore landbohistorikere. Til denne forskning vil en redegørelse for forordningen af 14. maj 1523 og livsfæstets betydning i det 16. aarh. være en vigtig introduktion eller udgøre et centralt nøglepunkt for forståelsen af landboforholdenes omformning under overgangen fra senmiddelalder til nyere tid.

Efterskrift

Af Kai Hørby

Ovenstående linjer var det sidste arbejde Aksel E. Christensen nåede at færdiggøre for trykken inden sin bratte død den 15. december 1981. Det vil finde sin plads blandt flere polemiske indlæg, der var karakteristiske for forfatteren og som indtager en central placering i forfatterskabet ved deres bidrag til belysning af forudsætningerne, præmisserne og de metodiske overvejelser bag væsentlige elementer i hans forskning, muligvis mere end ved selve den substans disse bidrag behandler. Indlægget udgives her på den plads det var beregnet for, selv om det smerteligt må konstateres, at den polemik det ville indlede nu ikke længere er mulig. Den danske historiker verden får ikke flere af de klare og smukke udtryk Aksel E. Christensen kunne give for

sin forskerglæde, og som ofte lykkedes særlig godt i konfrontation med holdninger eller resultater han ikke ville acceptere. Det siger sig selv, at der ikke er ændret i Aksel E. Christensens manuskript og at det ikke har været forelagt hverken Benito Scocozza eller Fridlev Skrubbeltrang forud for udgivelsen. Det vil ikke være vanskeligt at se, at disse på flere punkter vil være uenige med Aksel E. Christensen i hans opfattelse af problemstillingen og i hans gengivelse af deres resultater – men dette får i øjeblikket være. Indlæggets uddybende redegørelse for, under hvilke forudsætninger Aksel E. Christensens afhandling i Festskrift til Erik Arup var blevet til, vil den fremtidige forskning omkring forordningen af 14. maj 1523 formentlig ikke have vanskeligt

ved at forholde sig naturligt til. Det samme gælder, hvorledes Aksel E. Christensen ønskede sig forstået, da han i en fremskreden alder blev bekendt med Fridlev Skrubbetrangs klare afstandtagen (der først er eksplisit i Det danske Landbosamfund 1500–1800), en afstandtagen der hvilede på kendskab til et langt mere omfattende, senere materiale og på en statistisk praksis, der var uforenelig

med den talbehandling Aksel E. Christensen valgte at anvende på sine mere fragmentariske kilder. Der forelå aldrig nogen nødvendighed for, at disse to standpunkter skulle forenes, og det var ikke sandsynligt at det ville ske, men efter den historiske videnskabs væsen er det sådan, at fremmet forskningen har de begge.